

Юрій Шушкевич

ВІДНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО УПА В ДІЯЛЬНОСТІ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ НА РІВНЕНЩИНІ В КІНЦІ 80-Х – НА ПОЧАТКУ 90-Х РОКІВ ХХ СТ.

У статті досліджено тематику УПА в діяльності НРУ на Рівненщині в кінці 80-х на початку 90х років ХХ ст. Простежено місце та значення національно-визвольних змагань в ідеології НРУ. Описано конфлікт ідеологій навколо питання значення УПА.

Ключові слова: Народний Рух України, Українська повстанська армія, Рівненська область, національно-демократичне відродження.

В статье исследовано тематику УПА в деятельности НРУ на Ровенищине в конце 80 - начале 90 годов ХХ в. Прослежено место и значение национально-освободительной борьбы в идеологии НРУ. В статье описаны конфликт идеологий вокруг вопроса значения УПА

Ключевые слова: Народный Рух Украины, Украинская повстанческая армия, Ровенская область, национально-демократическое возрождение.

The article explores the themes of the UPA in People's Movement of Ukraine in Rivne region in late 1980 - early 90 years of the twentieth century. Grate place and national liberation ideology People's Movement of Ukraine. Besides, the article describes the conflict of ideologies on the issue of UPA.

Key words: People's Movement of Ukraine, the Ukrainian Insurgent Army, Rivne region, the national democratic revival.

Осмилення та вивчення подій 80-х років факторів, що впливали на ідеологію новоутворених національно-демократичних сил, важливе для розуміння процесів, які відбувалися всередині українського суспільства на перехідному етапі його розвитку в кінці 80-х на початку 90х років ХХ ст. Щоб сформувані чітке бачення суспільних процесів, слід виокремити серед інших аспектів, яке місце в ідеології Народного Руху України займала тема національно-визвольних змагань і, зокрема, роль УПА.

Автор поставив за мету дослідити діяльність Народного Руху України на Рівненщині в 1989 – 1994 рр. в сфері відновлення історичної пам'яті про УПА.

Зародження Народного Руху України продовжує привертати увагу дослідників. Певний внесок у розробку даної теми здійснили М. Тиский, С. Кульчицький та інші автори. Однак діяльність рівненських рухівців щодо відновлення історичної пам'яті про УПА лишається малодослідженою.

Тематика відновлення суспільної пам'яті про перебіг визвольних змагань українського народу стала одним з наріжних каменів, на яких мала базуватися ідея української державності. В. Осипов у своїй статті також вказав на ідеологічну нитку, яка поєднала УПА з НРУ [7, с. 157]. Таку ж мету поставили перед собою українські дисиденти та громадські діячі, котрі очолили Народний Рух України за перебудову у 1989 році. М. та Б. Горині, В. Чорновіл, І. Драч та інші розуміли: створена ними організація має мало спільного з офіційною радянською ідеологією. Проте, тоді на офіційному рівні про УПА наважувалися згадувати тільки найбільш радикально налаштовані діячі, переважно з кола дисидентів. На Установчому з'їзді НРУ за перебудову її не піднімали, щоб не вносити суперечності із представниками Руху із східних регіонів [14].

Регіони, на теренах яких діяли загони УПА, були під прискіпливою увагою органів держбезпеки. Як зазначив М. Тиский, «той факт, що у волинському краї зародилися перші загони Української повстанської армії (УПА), які ще діяли в першій половині 50-х рр., був причиною постійних профілактичних заходів з боку Волинського обкому КПУ та КДБ» [13].

Водночас, офіційна історіографія, перебуваючи під контролем комуністичної партії, якщо і згадувала про УПА, то виключно в різко негативному ракурсі та з обов'язковим тавром «буржуазних націоналістів».

На думку С. Кульчицького, з кінця 80-х років українська історична наука почала звільнятися від стереотипів, насаджених у свідомості радянських людей пропагандистськими відділами парткомів КПРС. Можливість працювати над білими «плямами» послужила для істориків своєрідним допінгом. Виявилось, що професійні вчені слабо орієнтувалися у недавньому минулому. «Білі плями» поступово злилися, утворюючи цілий масив [6].

Важливо зазначити, що першими на Рівненщині над цими «білими плямами» почали працювати не професійні історики, а ентузіасти з кола дисидентів. Олекса Новак підготував протягом 1989 – 1991 рр. такі брошури як «Критика ленінізму» й «Історія УПА». Їх головна

мета полягала в подоланні серед населення області стереотипів, тиражованих протягом десятків років офіційною історіографією [9].

Ці брошури неможливо було видрукувати в Україні через наявну політичну цензуру, а тому рухівці організували їх випуск у Литві за сприяння члена Ради «Саюдісу», голови Громади українців Литви Василя Капкана. Також там видавалася газета «Рада», яку доводилося доставляти на Рівненщину, використовуючи конспіративні методи [3].

У 1989 році члени НРУ ще відкрито не говорили про діяльність УПА, проте дуже часто в громадських обговореннях зачіпали теми, котрі мали підготувати підґрунтя для дослідження національно-визвольних змагань в майбутньому. Зокрема, в резолюціях Установчих зборів НРУ на Рівненщині автори не торкалися цієї теми, але водночас в них містилися пункти про десталінізацію, перегляд оцінки включення західноукраїнських земель до складу УРСР, а також підтримка використання національної символіки та української мови [8].

17 вересня 1989 року в Рівному В. Федорець розпочав голодування, яке він прив'язував до аналогічної дати 1939 року, коли радянські війська захопили частину території тогочасної польської держави, а закінчилося голодування 28 вересня до дати підписання радянсько-німецького договору. Сам факт такого голодування вказував на переоцінку історичних подій, які протягом тривалого часу замовчувала або подавала в інакшому світлі офіційна історіографія СРСР [4, с. 17].

Важливим чинником, що поєднував УПА та НРУ, був зв'язок поколінь. Часто найбільш активні члени організації походили з родин репресованих і тією чи іншою мірою були обізнані із неофіційним варіантом подій 1940-1950-х років. Такі люди вважали своїм обов'язком відстоювати національні інтереси українського народу [10].

У період 1990 – 1991 рр. тематика УПА ставала дедалі більш поширюваною серед громадськості УРСР та Рівненщини, зокрема. Хоча часто на найвищому рівні лідери НРУ намагалися її оминати, боячись загострення протиріч всередині самого Руху, інформація про національно-визвольні змагання поступово просочувалася в соціум, переважно через самвидав (листівки та буклети).

У 1992 році НРУ з громадської організації трансформувався в політичну партію національно-демократичного спрямування, одним із завдань якої було відновлення історичної пам'яті. Масові репресії, голодомор, події Другої світової війни, національний рух опору тощо – все це викликало резонанс та набувало нового звучання.

Важливим аспектом діяльності НРУ на Рівненщині було примирення ветеранів Червоної Армії із ветеранами УПА. Протистояння

двох ідеологій зводилося до протистояння місцевої влади та активістів НРУ. З цього приводу газета «Волинь» 11 травня 1993 р. зазначала: «Урочистий і траурний мітинг віддав шану не лише полеглим червоноармійцям, партизанам, засланим із Москви, але й тим хто в 41-шому не відступив, а піднявся на боротьбу з гітлерівцями, а пізніше воював проти двох фашистських імперій – німецької та радянської. Хотів вкинути ложку дьогтю голова ветеранської організації В. Холявчук, колишній редактор «Червоного прапора». Зате всі інші виступаючі – народний депутат України Микола Пороський, голова товариства репресованих Олександр Український, начальник соціально-психологічної служби 13-тої армії пан полковник Володимир Добровольський та інші віддали належне подвигу українських повстанців, які були між двох вогнів, звичайно, не применшуючи ролі червоноармійців, їхніх подвигів і кривавої долі [11].

Громадського розголосу набула справа демонтажу пам'ятника М. Кузнецову. Члени НРУ вимагали прибрати всі пам'ятники, встановлені за радянських часів відомому розвідникові, котрого підозрювали у скоєнні злочинів, що призвели до розстрілів мирного населення міста. На місці демонтованого пам'ятника перед будинком Рівненської міської управи було встановлено пам'ятник борцям, що полягли за волю України. Священики УПЦ КП провели панахиду; також виступили в'язні сталінських концтаборів [5].

У жовтні 1994 року відбулася акція відкриття меморіалу УПА в Басовому Куті. Вона розпочалася службою Божою в Свято-Троїцькому храмі УПЦ КП, що належала громаді віруючих Басового Кута.

По завершенню служби колона з місцевих жителів та запрошених з інших районів міста, серед яких представницька громада політ'язнів та репресованих гітлерівських та сталінських концтаборів, вирушила хресним ходом через центральну вулицю селища до майдану, де мало відбутися урочисте відкриття пам'ятника-меморіалу та панахида по українських підпільниках, членах ОУН, воїнах УПА, всіх тих басівкутських юнаках та дівчатах, хто в буремні роки визвольних змагань захищав Україну.

Урочисте відкриття розпочалося панахидою, котру відправили священики УПЦ КП. По завершенню служби хор Рівненського товариства «Просвіта» виконав українські повстанські пісні. Мітинг-реквієм розпочався спогадами українських патріотів. Переважно всі виступаючі – це мешканці Басового Кута, колишні підпільники, зв'язкові, родичі загиблих. На пам'ятнику-меморіалі викарбувані 98 імен басівкутців, що полягли за волю й незалежність України в 1939 – 1953 роках [1].

18 грудня 1994р. у лісовому масиві «Лисячі гори», поблизу с. Борщівка Костопільського району, відбулося освячення пам'ятника на місці загибелі воїнів УПА. Ось їх імена Володимир Ярмолка (Нестор), політреферент військової округи «Заграва», член Крайового проводу ОУН; Василь Ворошук (Щур); Федось Марчук (Антек); Петро Пінчук (Санько). Священик УПЦ КП о.Юрій відправив панахиду по загиблих повстанцях. Підрозділ Української Армії дав військовий салют [2].

До пошуку та впорядкування могил повстанців постійно залучалися місцеві активісти; в селах та містечках Рівненщини велась робота по збору спогадів очевидців тих подій. На місцях поховань повстанців у селах влаштовувалися мітинги-реквієми. Зокрема, про активність Народного Руху України на Рівненщині в аспекті вшанування воїнів УПА можна судити із змісту хронологічної таблиці, складеної нами за матеріалами, надрукованими в газеті «Волинь» у 1993 – 1994 рр.:

1993 р.

– 21 березня в с. Здовбиця відбулася урочиста панахида з нагоди 49-ї річниці бою сотні вояків УПА з радянськими військами.

– 16 травня в с. Омеляна Рівненського району відбулася панахида на могилі воїнів УПА. В скорботному мітингу після її закінчення перед присутніми виступив народний депутат України М. Поровський.

– 16 травня в с. Арчишин відбулося освячення пам'ятника і відслуження панахиди на могилі загиблих воїнів УПА Миколи Власика, Володимира Мартинюка, Миколи Томашевського.

– 23 травня в с. Копані Радивилівського району відбулася панахида на могилах воїнів.

– 13 червня в с. Злазне Костопільського району відбулася панахида та освячення пам'ятника-меморіалу воїнам УПА.

– 27 червня в Гурбах Здолбунівського району відбулася панахида по вояках УПА, які загинули в 1944 році в боях з підрозділами НКВС.

– 4 липня в Степані Сарненського району, в урочищі Калижирі, відбулося освячення могили вояків УПА.

– 1 серпня в с. Княгинин Дубенського району відбулося встановлення Хреста та мітинг на могилі вояка УПА із сотні «Саблюка», який загинув у бою з німецькими окупантами.

– 15 серпня в с. Колесники і с. Вельгір Гошчанського району відбулося освячення могил і вшанування загиблих вояків УПА.

– 28-29 серпня біля с. Трипутні (на межі Володимирецького та Дубровицького районів) було проведено впорядкування могил вояків УПА.

– 12 вересня в смт. Клевань-1 відбулося освячення і відкриття пам'ятника воякам УПА.

– 19 вересня в с. Головин Костопільського району відбулося відкриття пам'ятника сотенному УПА «Вихору».

– 14 жовтня у с. Малий Стидин – Великий Стидин Костопільського району відбулася панахида на могилі воїнів УПА.

– 24 жовтня в с. Кам'янка Березнівського району відбувся молебень та освячення могили вояків УПА.

– 31 жовтня в урочищі Переспа, що знаходиться між селами Хотинь і Яцковиці, відбулася панахида на могилі вояків УПА.

– 20 листопада в с. Жобрин Рівненського району відбулося перепоховання воїнів УПА.

1994 р.

– 23 квітня в урочищі Гурби відбулося вшанування пам'яті патріотів України, полеглих у боях за незалежність в 1944 році.

– 29 травня в с. Матвіївка Гощанського району відбулося вшанування пам'яті вояків УПА, які загинули в боях з більшовиками 4 квітня 1944 року.

– 5 серпня в м. Рівне в кінотеатрі «Україна» відбулася презентація документального фільму «Розрита могила» про національно-визвольну боротьбу УПА.

– 9 жовтня відбулося освячення впорядкованої могили воїнів УПА, які загинули в березні 1944 року в боях з спецвідділами НКВС в районі сіл Літвиця та Лісове. Того ж дня відбулася панахида на місці поховання курінного на псевдо «Лайдаки» в селі Літвиця. Перед громадою на мітингу-реквіємі з патріотичною промовою виступив народний депутат України М. Хомич.

– 9 жовтня в с. Комарівка Костопільського району відбулося вшанування воїнів УПА, які полягли за волю України в національно-визвольній боротьбі 40х-50х років.

– 16 жовтня в м. Рівне на Басовому Куті відбулося урочисте відкриття та освячення пам'ятного знака загиблим за волю України.

– 16 жовтня в м. Березне на козацькій могилі відбулася панахида та мітинг на честь українського свята зброї та освячення могили воїнів УПА.

– 23 жовтня відбулася панахида на братській могилі воїнів УПА в селі Микулин Гощанського району.

– 6 листопада в с. Будераж Здолбунівського району відбулася панахида та освячення могил вояків УПА, котрі загинули в 1943 році від рук німецьких окупантів.

– 13 листопада в районі сіл Висоцьк та Вербівка Дубровицького району відбулося освячення могили воїнів УПА. Там же похований і перший командир повстанського руху на Поліссі Іван Перегійняк «Коробка».

– 20 листопада в с. Теслугів Радивилівського району на місці бою підрозділу УПА з каральним загоном НКВС була проведена панахида і мітинг-реквієм.

– 27 листопада в с. Здовбиця Здолбунівського району відбулася панахида та мітинг пам'яті загиблих воїнів УПА.

– 25 грудня в рівненському кінотеатрі «Україна» м. Рівне відбулася прем'єра патріотичного фільму «Здобути або не бути».

На основі цієї таблиці можна зробити висновок, що ушанування УПА та впорядкування могил повстанців відбувалося на теренах всієї Рівненської області. Відновлення пам'яті про боротьбу загонів УПА сприяло зростанню політичної активності населення, піднімало популярність НРУ як політичної сили, що дбала про збереження національної пам'яті. Значною мірою це позначилося на тому, що Народний Рух України стабільно отримував найбільший відсоток голосів на виборах. Оцінюючи успішність культурно-політичних акцій, здійснених НРУ (в тому числі і пов'язаних з тематикою УПА), голова Рівненського крайового НРУ В. Червоній зазначив, що перемозі на виборах аж семи депутатів від національно-демократичних сил слід завдячувати блоку «Вибір-94», в який входить цілий ряд партій і громадських організацій. І досягненням цього блоку є, насамперед те, що жоден представник партії влади в області не пройшов. Рівненщина серед 25 областей дала найвищий відсоток голосів [12].

Таким чином, діяльність НРУ в кінці 80-х – на початку 90-х років нерозривно пов'язана з використанням теми національно-визвольних змагань в своїй діяльності. Край, де були сформовані перші відділи УПА та діяли загони Бульби-Боровця, за відносно короткий час повернув свої національні ознаки. Не можна оминати увагою і те, що в організації НРУ на Рівненщині часто брали участь члени родин репресованих та дисиденти, котрі були ідейними спадкоємцями боротьби УПА. Так само можна провести аналогію щодо цілей боротьби обох організацій: як УПА, так і НРУ ставили перед собою мету здобути державність. Тому цілком закономірно, що після здобуття незалежності та трансформації у національно-демократичну партію НРУ одним із пріоритетів своєї діяльності визначив відновлення історичної пам'яті в населення області шляхом проведення ряду заходів: збору спогадів очевидців, статтями у газеті «Волинь», масовими акціями. Успішність даних заходів можна виміряти електоральною підтримкою, яка на початку 90-х років зробила НРУ однією з найвпливовіших партій Рівненщини.

Джерела та література:

1. Відкриття меморіалу УПА в Басовому Куті // Волинь. – 1994. – 21 жовтня.
2. Вшанували пам'ять // Волинь. – 1994. – 23 грудня.
3. Дем'янюк І. Рухівська преса на Волині, як все починалося / І. Дем'янюк // Нова Волинь. – 2000. – 17 серпня.
4. За незалежну, самостійну Україну. Боротьба рівнян за відновлення Української державності. 1987 – 1991 рр. Коротка хронологія подій. – Рівне: Рівненський інститут слов'янознавства, Рівненський краєзнавчий музей, 1996. – 32с.
5. Загиблим за Україну // Волинь. – 1994. – 21 травня.
6. Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію(1989 – 1991) / С. Кульчицький // <http://www.history.org.ua/JournALL/pro/5/15.pdf> (останнє відвідування 23.04.2010 р.).
7. Осипов В. Історичні трагедії українського народу в документах НРУ / В. Осипов // Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукраїнської конференції, присвяченої 20-річчю НРУ, 28-29 травня 2009 р., м. Одеса; смт. Брошнів-Осада: МПП «Галія», 2009. – 236 с.
8. Особистий архів автора. Протокол Установчої конференції НРУ за Перебудову від 22 липня 1989.
9. Особистий архів автора. Спогади Олекси Новака від 7.04.09 р.
10. Особистий архів автора. Спогади Сергія Олексіюка від 15.04.09 р.
11. Рудницький М. Відгородилися «міліцейським кордоном» / М. Рудницький // Волинь. – 1993 (11 травня).
12. Степаненко М. Нотатки з першої прес-конференції народних депутатів України / М. Степаненко // Волинь. – 1994 (15 квітня).
13. Тиский М. Зародження та діяльність Народного Руху на Волині (1989 – 1990 рр.) / М. Тиский // <http://www.history.org.ua/JournALL/pro/11/21.pdf> (останнє відвідування 23. 04. 2010 р.).
14. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову. – К., 2000. – 495 с.